

تأثیر قانون صدور چک اصلاحی بر ضمانت‌اجراهای قانونی آن

ابراهیم عبدی پور فرد (نویسنده مسئول)

استاد، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران

ریحانه سادات طباطبایی نژاد

دانش آموخته کارشناسی ارشد، حقوق خصوصی، دانشگاه قم، قم، ایران

فاطمه بازوکار

دانش آموخته کارشناسی ارشد، حقوق خصوصی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

چکیده

چک به عنوان یکی از اسناد تجاری نقش به‌سزایی در افزایش نقل‌وانتقالات پولی داشته است. لذا وضع مطلوب‌ترین قواعد و مقررات بر این سند جهت تقویت جایگاه آن در سیستم پرداخت، از همان ابتدا نظر قانون‌گذار را به خود جلب نموده است. از گذشته تاکنون مقررات بسیاری بر چک وضع شده که آخرین آن‌ها مربوط به قانون اصلاحی سال ۹۷ می‌باشد.

به موجب قانون مزبور تحولات بسیاری در خصوص مسائل مختلف مربوط به چک پدید آمده است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، تغییرات ایجاد شده در زمینه‌ی ضمانت‌اجراهای قانونی چک پدید می‌باشد. برخی از آن‌ها در راستای اصلاح مقررات گذشته و ایجاد تغییراتی در آن‌ها، و برخی دیگر از ابداعات قانون‌گذار در قانون مذکور می‌باشد. از جمله ابداعات قانون‌گذار در این زمینه می‌توان به مطالبه‌ی وجه چک از طریق اجرای احکام دادگستری بدون رسیدگی قضایی و هم‌چنین وضع ضمانت‌اجراهای مربوط به سیستم بانکی اشاره نمود. به طور کلی وضع چنین ضمانت‌اجراهایی با رویکرد غیرکیفری و ایجاد محرومیت‌هایی از خدمات بانکی نسبت به صادرکننده‌ی چک‌های بلامحل، خود نشان از تغییر رویکرد قانون‌گذار از سیاست‌های سرکوبگرانه و جایگزین نمودن رویکرد حقوقی و بانکی جهت وصول وجه چک‌های برگشتی دارد.

کلمات کلیدی: قانون صدور چک، ضمانت اجرا، چک بلامحل، اجراییه مستقیم، سیستم بانکی

با توجه به افزایش مبادلات تجاری بین مردم، نیاز به یک ابزار ویژه جهت تسهیل در پرداخت، بیش از پیش احساس می‌شود. یکی از مهم‌ترین این ابزارها، چک، به عنوان یکی از اسناد تجاری می‌باشد.

اوصاف و ویژگی‌های مختلف چک و مزایای حاصل از آن‌ها بر هیچ‌کس پوشیده نیست، لکن مهم‌ترین این اوصاف را باید در نقدشوندگی آن جست‌وجو نمود. از یک طرف افزایش قدرت نقدشوندگی در چک تأثیر به‌سزایی در افزایش تمایل عموم جامعه به استفاده از آن در معاملات تجاری دارد، و از طرف دیگر آثار سوئی که چک‌های برگشتی هم بر سیستم قضایی، از طریق افزایش پرونده‌ها و شمار زندانیان چک‌های بلامحل، و هم بر نظم اقتصادی جامعه برجای می‌گذارد، قانون‌گذار را بر آن داشته تا به حمایت کامل حقوقی و جزایی از چک بپردازد. لذا از همان واپسین زمان ظهور چک، یعنی از سال ۱۳۰۴ تا بدین روز ضوابط و مقررات خاصی برای این سیستم تدوین شده که این قوانین در طول زمان تحولات زیادی را نیز پشت سر گذاشته است. آخرین این تغییرات متعلق به سال ۱۳۹۷ است. قانون مذکور در حوزه‌های مختلفی از چک تحولاتی را ایجاد نموده که یکی از این حوزه‌ها، ضمانت‌اجراهای حقوقی چک می‌باشد.

ضمانت‌اجراهای قانونی موجود در قانون صدور چک اصلاحی ۹۷، شامل سه دسته می‌باشد؛ ضمانت‌اجرای حقوقی، ضمانت‌اجرای کیفری و ضمانت‌اجرای مربوط به سیستم بانکی. تأثیر این تحولات یا به صورت مستقیم و از طریق اصلاح ضمانت‌اجراهای پیشین و ایجاد ضمانت‌اجراهای جدید، یا به صورت غیرمستقیم و از طریق تأثیرگذاری موارد جدید بر سایر مواد قانونی سابق می‌باشد.

بنابراین بررسی هر یک از این ضمانت‌اجراها و تأثیری که قانون اصلاحی بر آن‌ها گذاشته است، لازم و ضروری به نظر می‌رسد، تا بتوان به نقاط قوت و ضعف این قانون در خصوص مسئله‌ی مذکور پی برد. لذا در این پژوهش برآنیم تا ابتدا با بررسی ضمانت‌اجراهای حقوقی و سپس کیفری، چشم‌انداز مناسبی را از تأثیرات قانون مذکور به دست آوریم و بعد از آن با بررسی ضمانت‌اجراهای مربوط به سیستم بانکی، که ابداع جدید قانون‌گذار در قانون مصوب ۹۷ است، به سنجش عملکرد این تغییرات بر بهبود جایگاه چک، به عنوان یکی از ابزارهای پرداخت نائل شویم.

سوای دعوای حقوقی که روند عادی هر احقاق حقی به‌شمار می‌رود و مطالبه‌ی وجه چک نیز از این قاعده مستثنی نیست، قانون‌گذار امکان مطالبه خسارت تأخیر تأدیه وجه چک، امکان مطالبه‌ی وجه چک از طریق سازمان ثبت اسناد و املاک کشور و همچنین از طریق دادگاه بدون رسیدگی قضایی را، که از ابداعات قانون جدید است، به عنوان ضمانت‌اجراهای حقوقی پیش‌بینی نموده، که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد.

۱-۱- اقامه‌ی دعوای حقوقی علیه مسئولین چک

در این قسمت منظور از مسئولین چک، ظهرنویس، صادرکننده، ضامن و صاحب حساب و صادرکننده‌ای است که چک را به نمایندگی صادر کرده است. لذا هر کدام از این مسئولین در چهار بخش بررسی خواهند شد.

۱-۱-۱- اقامه‌ی دعوای علیه ظهرنویس

مطابق بیان قانون‌گذار در قسمت اخیر تبصره‌ی ماده‌ی ۲۱ مکرر قانون صدور چک اصلاحی «ثبت انتقال چک در سامانه‌ی صیاد جایگزین پشت‌نویسی چک خواهد بود». لذا چنین نتیجه گرفته می‌شود که ظهرنویسی چک، چه در وجه شخص معین و چه در وجه حامل، منتفی گشته و انتقال در سامانه‌ی صیاد جایگزین آن شده است^۱ و بدین ترتیب دیگر شخصی به عنوان ظهرنویس در سلسله مسئولین چک شناسایی نمی‌گردد و اقامه‌ی دعوای علیه او امکان‌پذیر نیست. لکن به دلیل عدم نسخ مقررات عام قانون تجارت در باب ظهرنویسی، در صورتی که شخصی برای انتقال، اقدام به امضای ظهر چک صیادی نماید، دارنده می‌تواند علیه او، به عنوان ظهرنویس، اقامه‌ی دعوای نموده و خواستار پرداخت وجه چک گردد. چرا که چک ثبت نشده صرفاً تحت حمایت قانون صدور چک نمی‌باشد و شایسته نیست که آن را از تمامی مزایای موجود در قانون تجارت نیز محروم نمود. با این اوصاف طبق مقررات قانون تجارت اقامه‌ی دعوای علیه ظهرنویس امکان‌پذیر است، لکن باید مواعد و شرایط مذکور در این قانون رعایت شود. سه شرط مهم برای اقامه‌ی دعوای علیه ظهرنویس این است که اولاً، دارنده طبق ماده‌ی ۳۱۵ قانون تجارت، باید وجه چک را حسب مورد ظرف پانزده روز (همسانی محل صدور و تأدیه) یا چهل‌وپنج روز (ناهمسانی محل صدور و تأدیه) از تاریخ صدور از بانک محالاً علیه مطالبه نماید. ماده‌ی ۳۱۷ این مهلت را در مورد چک‌هایی که در خارج از ایران صادر شده ولی محل پرداخت آن در ایران است، به چهار ماه افزایش داده

^۱ ربیعا اسکینی، حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک) (تهران: سمت، ۱۴۰۰)، ۲۸۳.

است.^۲ البته امروزه با توجه به بانکداری الکترونیکی این تمایز عملاً وجود ندارد و وجه چک از هر یک از شعب بانک محالاً علیه قابل مطالبه می‌باشد.^۳

شرط دوم، برگشت زدن چک و اخذ گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت است. باید توجه کرد که بین گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت و واخواست یا اعتراض عدم تأدیه‌ی مذکور در ماده‌ی ۲۸۰ فرق است. گواهی عدم پرداخت سند صادره از سوی بانک محالاً علیه، که حاکی از عدم پرداخت چک به علت فقدان موجودی یا کسر موجودی یا دلایلی دیگر است، می‌باشد. ولی واخواست، یک اقدام قانونی تشریفاتی است که از سوی دارنده‌ی چک و با تنظیم اوراق واخواست‌نامه و ثبت آن در مرجع قضایی صورت می‌پذیرد. به رغم تمایز این دو و با وجود این که ماده‌ی ۳۱۴، مقررات برات در مورد اعتراض عدم تأدیه را در خصوص چک نیز جاری دانسته، هیئت عمومی دیوان عالی کشور در رأی وحدت رویه شماره‌ی ۵۳۶-۶۹/۷/۱۰ گواهی عدم پرداخت بانک را به منزله‌ی واخواست تلقی کرده و انجام تشریفات قانونی واخواست را در خصوص چک تأدیه نشده ضروری ندانسته است.^۴

لکن نکته‌ای که در این خصوص وجود دارد این است که مطابق مقررات اصلاحی، گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت صرفاً برای چکی صادر می‌شود که دارای سابقه‌ی ثبتی در سامانه‌ی صیاد باشد و بر روی چک ثبت نشده و فاقد شناسه‌ی یکتا قابلیت صدور گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت وجود ندارد. بنابراین در صورت ثبت چک در صیاد، دارنده می‌تواند از بانک گواهی عدم پرداخت دریافت کرده و علیه ظهرنویس در دادگاه اقامه‌ی دعوا نماید. اما این مقرر در جایی که شخص دارای چک ثبت نشده در سامانه باشد، اشکال ایجاد می‌کند و با اوصاف موجود، وی نمی‌تواند یکی از ملزومات اقامه‌ی دعوا علیه ظهرنویس را فراهم آورد. به نظر می‌رسد برای حل این مشکل دارنده باید اقدام به واخواست کند. درست است که رأی وحدت رویه در صورت صدور گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت، تشریفات واخواست را انجام شده تلقی می‌کند ولی این رأی واخواست را در خصوص چک منسوخ نکرده، لذا در این مورد دارنده می‌تواند از این اقدام استفاده کرده و در نبود گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت، از واخواست برای اقامه‌ی دعوا علیه ظهرنویس در دادگاه استفاده کند. حال در صورتی که دارنده‌ی چک ثبت نشده نه توانایی دریافت گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت را داشته و نه بتواند واخواست خود را ثبت کند، دیگر امکان اقامه‌ی دعوی سند تجاری منتفی می‌گردد.

^۲ حسن ستوده تهرانی، حقوق تجارت ج ۳ (تهران: موسسه انتشارات دادگستر، ۱۳۸۶)، ۱۸۸.

^۳ ابراهیم عبدی پورفرد، حقوق تجارت ج ۳ اسناد تجاری (تهران: مجد، ۱۳۹۵)، ۲۶۸.

^۴ همان، ۲۶۹.

شرط آخر از شرایط اقامه‌ی دعوا علیه ظهرنویس این است که، دارنده باید حسب مورد ظرف مدت یک سال (محل تأدیه ایران) و دو سال (محل تأدیه خارج از ایران) از تاریخ گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت علیه ظهرنویس اقامه‌ی دعوا نماید.^۵ پر واضح است که در صورت عدم رعایت هر کدام از این شروط، اقامه‌ی دعوای مطالبه‌ی وجه چک به عنوان سند تجاری علیه ظهرنویس ممکن نیست و دارنده صرفاً می‌تواند طرح دعوای مدنی نماید.

۱-۱-۲- اقامه‌ی دعوا علیه صادرکننده

طبق مقررات اصلاحی، صادرکننده یکی از مسئولین چک محسوب شده و امکان اقامه‌ی دعوا علیه او وجود دارد. مطابق ماده‌ی ۳۱۸ قانون تجارت، دارنده می‌تواند ظرف مدت پنج سال از تاریخ گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت، یا پنج سال و ده روز از تاریخ صدور چک، علیه صادرکننده اقامه‌ی دعوای سند تجاری نماید. البته مهلت پنج ساله در فرضی است که چک توسط تاجر یا برای امور تجاری صادر شده باشد. در غیر این صورت محدودیت زمانی برای اقامه‌ی دعوا علیه صادرکننده وجود ندارد.^۶

بحث گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت در فرض عدم ثبت چک در سامانه‌ی صیاد، در خصوص صادرکننده نیز مطرح است و به همان ترتیب که در مورد ظهرنویس گفته شد، لازم است عمل گردد. در غیر این صورت یکی از موارد لازم برای اقامه‌ی دعوای مطالبه‌ی وجه چک به عنوان سند تجاری از بین رفته و دارنده فقط توانایی طرح دعوای مدنی علیه صادرکننده دارد.

۱-۱-۳- اقامه‌ی دعوا علیه ضامن

ضمانت از چک طبق مقررات اصلاحی امکان‌پذیر است و شخصی که به قصد ضمانت ظهر چک کاغذی را امضاء می‌کند، در برابر دارنده مسئولیت دارد و دارنده می‌تواند علیه او اقامه‌ی دعوا نماید. شرایط اقامه‌ی دعوا علیه ضامن بستگی به این دارد که او از چه کسی ضمانت کرده است. بنابراین اگر از صادرکننده یا ظهرنویس ضمانت

^۵ همان، ۲۷۰.

^۶ همان جا.

کرده، حسب مورد باید شرایط لازم جهت اقامه‌ی دعوا علیه صادرکننده و ظهرنویس، نسبت به ضامن آنان نیز رعایت شود. در صورت عدم رعایت، تنها امکان طرح دعوای مدنی علیه ضامن وجود خواهد داشت.^۷

۱-۱-۴- اقامه‌ی دعوا علیه صاحب‌حساب و صادرکننده‌ای که چک را به نمایندگی صادر کرده

امکان اقامه‌ی دعوا علیه صاحب‌حساب در فرضی است که چک به وکالت یا نمایندگی صادر شده باشد. در صورت رعایت شرایط سه‌گانه‌ی صدور چک به نمایندگی از دیگری از سوی نماینده، مطابق قواعد وکالت، تعهد ناشی از صدور چک اصولاً برعهده‌ی صاحب حساب ایجاد می‌شود، اما طبق ماده‌ی ۱۹ قانون صدور چک، هم صادرکننده و هم صاحب‌حساب متضامناً مسئول پرداخت وجه چک می‌باشند و بدین ترتیب اجراییه و حکم ضرر و زیان نسبت به جبران خسارات ناشی از صدور چک پرداختنشده‌ی براساس تضامن علیه هر دو صادر می‌شود.^۸ مقررات اصلاحی ۹۷ نیز در این‌باره بدون هیچ‌گونه تغییری حکم مزبور را اعمال می‌نماید.

۱-۲- درخواست صدور اجرائیه‌ی ثبتی و توقیف و فروش اموال صادرکننده‌ی چک

۱-۲-۱- برقراری اجراییه‌ی ثبتی طبق قانون اصلاحی و شرایط صدور آن

طبق ماده‌ی ۲ قانون صدور چک اصلاحی، که در قانون سابق نیز عیناً آمده بود، «چک‌های صادره عهده‌ی بانک‌هایی که طبق قوانین ایران در داخل کشور دایر شده یا می‌شوند هم‌چنین شعب آن‌ها در خارج از کشور، در حکم اسناد لازم‌الاجرا بوده و دارنده‌ی چک در صورت مراجعه به بانک و عدم دریافت تمام یا قسمتی از وجه آن به علت فقدان محل یا به هر دلیل دیگری که منتهی به برگشت چک و عدم پرداخت گردد می‌تواند طبق قوانین و آیین‌نامه‌های مربوط به اجرای اسناد رسمی وجه چک یا باقی‌مانده‌ی آن را از صادرکننده وصول کند». بنابراین شیوه‌ی مذکور، علی‌رغم پیش‌بینی شیوه‌های جدید دیگری که در قانون اصلاحی بدان‌ها اشاره شده، هم‌چنان کاربرد خود را دارد و در صورت عدم استفاده از سایر شیوه‌ها، توسل به اجراییه‌ی ثبتی می‌تواند در مواردی

^۷ همان، ۲۷۱.

^۸ همان‌جا.

راهگشا باشد. ضمن این که شیوهی جدید قانون اصلاحی (اجراییه‌ی مستقیم دادگستری)، که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد، صرفاً در مواردی قابل اجراست که شرایط خاصی برقرار باشد. لذا در موارد فقدان آن شرایط می‌توان از اجراییه‌ی ثبتی، که مسیری کوتاه‌تر از رسیدگی قضایی دارد، استفاده نمود.

طبق این شیوه، دارنده‌ی چک برگشت‌خورده قادر خواهد بود بدون توسل به دادگاه و بدون اخذ حکم، و صرفاً به استناد چک و گواهی عدم پرداخت آن از دایره‌ی اجرای اداره‌ی ثبت اسناد و املاک تقاضای اجرا نماید. طبق مفاد ماده‌ی ۲۱ آیین‌نامه‌ی اجرای مفاد اسناد رسمی «از تاریخ ابلاغ اجراییه متعهد باید ظرف ۱۰ روز مفاد آن را به موقع اجرا گذارد یا ترتیبی برای پرداخت دین خود بدهد یا مالی معرفی کند که اجرای چک را میسر گرداند» لکن طبق ماده‌ی ۲۷ همین آیین‌نامه «متعهدله (دارنده) می‌تواند قبل از انقضای مدت مذکور در ماده‌ی ۲۱ تقاضای تأمین طلب خود را از اموال متعهد نماید. در این صورت اجراء بلافاصله پس از ابلاغ اجراییه معادل موضوع لازم‌الاجرا را از اموال متعهد بازداشت می‌نماید». بنابراین ابتدا اموال صادرکننده توقیف شده و در صورت عدم پرداخت، اموال توقیف شده طبق ترتیبات آیین‌نامه‌ی اجرای مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجرا به فروش می‌رسند و طلب دارنده‌ی چک از این طریق وصول می‌گردد.^۹

برای صدور اجراییه شرایطی برقرار است. طبق ماده‌ی ۲ قانون صدور چک، «جهت صدور اجراییه، دارنده‌ی چک باید عین چک و گواهی‌نامه‌ی مذکور در ماده‌ی ۴ و یا گواهی‌نامه‌ی مندرج در ماده‌ی ۵ را به اجرای ثبت اسناد محل تسلیم کند. اجرای ثبت در صورتی دستور اجرا را صادر می‌کند که مطابقت امضای چک با نمونه امضای صادرکننده در بانک از طرف بانک گواهی شده باشد».

۱-۲-۲- تأثیر قانون اصلاحی بر درخواست‌کننده اجراییه ثبتی

برابر ماده‌ی ۱۸۹ آیین‌نامه‌ی اجرای مفاد اسناد رسمی «دارنده‌ی چک که حق تقاضای صدور اجراییه دارد، اعم است از کسی که چک در وجه او صادر شده، به نام او ظهرنویسی شده یا حامل چک (در مورد چک‌های در وجه حامل)». لکن با توجه به تحولات صورت‌گرفته در مفهوم دارنده، طبق مقررات اصلاحی، اشخاصی که حق تقاضای صدور اجراییه را دارند نیز تغییراتی یافته‌اند. طبق تبصره ۱ ماده‌ی ۲۱ مکرر، صدور و پشت‌نویسی چک

^۹ همان، ۲۶۵.

در وجه حامل پس از گذشت دو سال از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون ممنوع است و حتی در صورت صدور چک در وجه حامل، چک صادر شده مشمول امتیازات قانون تجارت و قانون صدور چک نمی‌باشد. بدین ترتیب حق درخواست صدور اجراییه به طور ضمنی از دارنده‌ی چک در وجه حامل سلب گشته است. هم‌چنین طبق همین تبصره ظهرونیسی چک از میان رفته و انتقال چک صرفاً از طریق سامانه‌ی صیاد قابل‌انجام است. در نتیجه امتیاز صدور اجراییه برای دارنده‌ای که چک را از طریق ظهرونیسی، بدون ثبت در سامانه، تحصیل کرده، وجود ندارد. از مجموع این مطالب فهمیده می‌شود که تنها شخصی که چک در وجه او صدور یا انتقال یافته و نام وی در سامانه‌ی صیاد ثبت شده، می‌تواند نسبت به صدور اجراییه درخواست دهد.^{۱۰}

۱-۲-۳- امکان‌سنجی جمع بین اجراییه‌ی ثبتی با شکایت کیفری و اجراییه‌ی دادگستری

برابر با ماده‌ی ۱۸۷ آیین‌نامه‌ی اجرای مفاد اسناد رسمی، اعلام جرم یا شکایت کیفری علیه صادرکننده‌ی چک بلامحل به مقامات صلاحیت‌دار مانع درخواست صدور اجراییه برای وصول وجه چک از طریق اداره‌ی ثبت نخواهد بود، چرا که با وجود لزوم ارائه‌ی اصل چک و گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت برای اجراییه‌ی ثبتی (به صراحت ماده‌ی ۲ قانون صدور چک و ماده‌ی ۱۸۳ آیین‌نامه)، برای طرح شکایت کیفری تصویر مصدق چک و گواهی‌نامه‌ی بانک کفایت می‌کند. مگر این‌که دستوری در این باره از طرف مقامات قضایی صادر گردد.^{۱۱}

هم‌چنین امکان جمع بین اجراییه‌ی ثبتی و اجراییه‌ی مستقیم دادگستری موضوع ماده‌ی ۲۳ قانون صدور چک محل بحث می‌باشد. ممکن است ابتدا به نظر رسد، از آن‌جایی که اجراییه‌ی دادگستری به طور مستقیم وارد مرحله‌ی اجرا می‌شود، دیگر عملاً نیازی به اجراییه‌ی ثبت و توقیف اموال صادرکننده نیست، لکن با توجه به مهلت ۱۰ روزه‌ای که قانون‌گذار به صادرکننده جهت پرداخت مبلغ چک در اجراییه‌ی دادگستری می‌دهد، و از آن‌جایی که در ماده‌ی ۲۳ قانون صدور چک، برای صدور اجراییه دادگستری، برخلاف اجراییه‌ی ثبتی تصریحی به لزوم ارائه‌ی اصل گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت نشده و در نتیجه تصویر مصدق آن کفایت می‌کند، به نظر می‌رسد که دارنده می‌تواند به طور همزمان درخواست صدور اجراییه‌ی ثبتی و دادگستری دهد و برای آن ۱۰

^{۱۰} سید حمیدرضا جلالی، «تحولات ضمانت‌اجراهای پیش‌بینی شده در قانون اصلاحی صدور چک ۱۳۹۷» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۸)، ۵۲-۵۱.

^{۱۱} ابراهیم عبدی‌پورفرد، پیشین، ۲۶۶.

روز از طریق اجراییه‌ی ثبت به صورت فوری اقدام به توقیف اموال صادرکننده کرده و اجازه‌ی انتقال را از وی سلب نماید. در این صورت پس از طی شدن مهلت ۱۰ روزه مخصوص اجراییه‌ی دادگستری، دارنده می‌تواند طبق ماده‌ی ۱۹۳ آیین‌نامه از تعقیب عملیات اجرایی نسبت به اجراییه‌ی ثبتی انصراف دهد و فرایند وصول وجه چک را از طریق اجراییه‌ی دادگستری پیگیری نماید. شاید علت تمایل دارنده به استفاده از اجراییه‌ی دادگستری و عدم ادامه‌ی فرایند وصول چک از مسیر اجراییه‌ی ثبتی در مزایای بار شده نسبت به اجراییه‌ی دادگستری از سوی قانون‌گذار باشد. از جمله این‌که طبق مفاد ماده‌ی ۳ قانون نحوه‌ی محکومیت‌های مالی، دارنده می‌تواند در صورت عدم پرداخت وجه چک، اقدام به حبس صادرکننده نماید. هرچند حبس صادرکننده بدون رسیدگی ترافیعی و صرفاً از طریق اجراییه‌ی دادگستری، یکی از انتقادات وارد به قانون‌گذار در اصلاحات صورت گرفته می‌باشد، لکن برای دارنده جهت احقاق حقوقش خوشایند جلوه می‌کند. مطالب جزئی در خصوص اجراییه‌ی دادگستری در قسمت بعدی به تفصیل بررسی خواهد شد.

۱-۳- مطالبه چک از طریق اجرای دادگستری بدون رسیدگی قضایی

این روش که از ابداعات قانون‌گذار در مقررات اصلاحی ۹۷ است، به موازات مرحله‌ی دادرسی ترافیعی، اقدام مستقیم دارنده را از مسیر اجرای احکام مدنی مورد پذیرش قرار داده است.^{۱۲} مطابق ماده‌ی ۲۳ قانون صدور چک اصلاحی، «دارنده‌ی چک می‌تواند با ارائه‌ی گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت از دادگاه صالح، صدور اجراییه نسبت به کسری مبلغ چک و حق‌الوکاله‌ی وکیل طبق تعرفه‌ی قانونی را درخواست کند. دادگاه مکلف می‌باشد در صورت وجود شرایط زیر حسب مورد علیه صاحب حساب، صادرکننده یا هر دو اجراییه صادر نماید...». بنابراین همان‌طور که ماده به آن اشاره کرده، امکان صدور اجراییه صرفاً نسبت به مبلغ مندرج در چک و حق‌الوکاله‌ی وکیل طبق تعرفه‌ی قانونی وجود دارد و هزینه‌هایی هم‌چون زیان وارده به دارنده و خسارت تأخیر تأدیه از طریق آن قابل مطالبه نمی‌باشد.

ضروری است که با توجه به این ماده شرایط صدور اجراییه، امکان‌سنجی صدور اجراییه نسبت به چک‌های غیرصیادی و مطالبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه مورد بررسی قرار گیرد.

^{۱۲} ربیعا اسکینی، صالح یمرلی، «نوآوری‌های قانون اصلاح صدور چک مصوب ۱۳۹۷؛ گامی به پس یا گامی به پیش»، مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۰ (۱۴۰۰)،

۱-۳-۱- شرایط صدور اجراییه دادگستری

طبق ماده‌ی ۲۳، وجود چند شرط برای صدور اجراییه ضرورت دارد که عبارت‌اند از؛

(۱) ضرورت صدور گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت: شرط نخست برای درخواست صدور اجراییه از دادگاه آن است که چک به جهت کسر یا عدم موجودی حساب یا هر یک از جهات مندرج در ماده‌ی ۳، به استثنای دستور عدم پرداخت، وفق ماده‌ی ۱۴ پرداخت نگشته و نسبت به آن در پی درخواست دارنده‌ی چک گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت صادر شده باشد.

(۲) ضرورت درج کد رهگیری توسط بانک در گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت و ممهور کردن آن: شرط دیگر برای صدور اجراییه این است که بانک نسبت به تخصیص و درج کد رهگیری در گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت اقدام کند و همچنین آن را ممهور نماید. در این راستا شناسه‌ی مندرج در سامانه‌ی بانک مرکزی به عنوان کد رهگیری منظور گشته و بانک‌ها مکلف به درج کد مذکور در گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت هستند. در صورتی که این امر به

هر علتی از سوی بانک رعایت نگردد، دارنده‌ی چک نمی‌تواند درخواست صدور اجراییه داشته باشد.^{۱۳}

(۳) عدم منوط شدن وصول وجه به تحقق شرطی در متن چک.

(۴) عدم قید این نکته در متن چک که، چک بابت تضمین انجام معامله یا تعهدی است.

در صورت حصول شرایط و صدور اجراییه، مطابق ادامه‌ی ماده‌ی ۲۳، «صادرکننده مکلف است ظرف مدت ۱۰ روز از تاریخ ابلاغ اجراییه، بدهی خود را بپردازد یا با موافقت دارنده‌ی چک ترتیبی برای پرداخت آن بدهد یا مالی معرفی نماید که اجرای حکم را میسر کند؛ در غیر این صورت حسب درخواست دارنده، اجرای احکام دادگستری اجراییه را طبق «قانون نحوه‌ی محکومیت‌های مالی» به مورد اجرا گذاشته و نسبت به استیفای مبلغ چک اقدام می‌نماید». در صورت عدم حصول شرایط نیز دارنده می‌تواند با توسل به سایر شیوه‌های پیش‌بینی‌شده در قانون صدور چک، از جمله اقامه‌ی دعوا و اجراییه‌ی ثبتی، اقدام به وصول وجه چک و احقاق حقوق خویش نماید.

^{۱۳} علی فتوحی‌راد، «حقوق دارنده چک و نوآوری‌های قانون اصلاحی صدور چک»، فصلنامه وکیل مدافع ۹ (۱۳۹۸)، ۸۱.

۱-۳-۲- امکان صدور اجراییه نسبت به چک‌های غیرصیادی

نکته‌ی شایان توجه در این خصوص وضعیت چک‌های صادره قبل از تصویب این قانون می‌باشد. به عبارت دیگر از آن جایی که این قانون در سال ۹۷ به تصویب رسید و قبل از تصویب آن، چک‌های بسیاری منتهی به گواهی عدم پرداخت شده بودند و بعد از آن نیز در جامعه وجود دارند، این مسئله‌ی اساسی مطرح شد که آیا می‌توان برای چنین چک‌هایی اجراییه از طریق دادگاه صادر نمود؟

در پاسخ می‌توان گفت که بسیاری از پرونده‌ها قائل به عدم امکان تقاضای اجراییه برای چنین چک‌هایی می‌باشند. شعبه‌ی اول دادگاه حقوقی گنبد کاووس، بعد از صدور اجراییه برای چک به تاریخ ۱۳۹۷ با عدول از نظر سابق خود، با این استدلال که دسته چک یاد شده در سال ۱۳۹۵ صادر شده و مطابق ماده‌ی ۶ قانون اصلاحی، این قانون تنها مشمول صدور چک‌های صیادی دارای شناسه‌ی ۱۶ رقمی یکتا می‌باشد، قرار موقوفی اجرا را صادر نمود. این در حالیست که چنین رأیی قابل نقد است. چرا که قانون‌گذار با الزام بانک‌ها به صدور یکپارچه‌ی چک‌های صیادی، قصد بر ایجاد تکلیف برای بانک‌ها داشته و ماده‌ی ۲۳ را نباید با توجه به ماده‌ی ۶ این قانون تفسیر نمود، بلکه تفسیر آن باید با ارجاع به بند ۱ ماده‌ی ۱، که در مقام تعریف چک عادی می‌باشد، صورت گیرد.^{۱۴} اجراییه مزیتی است که قانون‌گذار برای دارنده پیش‌بینی کرده و باید هم چک‌های صیادی و هم غیرصیادی را شامل گردد. اداره‌ی حقوقی قوه‌ی قضاییه نیز طی نظریه‌ی مشورتی شماره‌ی ۷/۹۷/۲۶۲۹ مورخ ۱۳۹۷/۱۱/۱۰ این نظر را مورد پذیرش قرار داده و اظهار نموده است که، «با توجه به مفهوم مخالف ذیل مواد ۴ و ۵ قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷/۸/۱۳ از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون، چک‌هایی که طبق مواد یاد شده گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت با درج کد رهگیری در آن صادر شده باشد، در مراجع قضایی و ثبتی قابل ترتیب اثر می‌باشد؛ بنابراین صدور اجراییه بر اساس ماده‌ی ۲۳ این قانون نیز برای چک‌هایی که مطابق مواد ۴ و ۵ یاد شده برای آن گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت با درج کد رهگیری صادر شده است، بلامانع می‌باشد».^{۱۵}

۳-۱-۳- عدم امکان مطالبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه با درخواست اجرا

^{۱۴} ربیعا اسکینی، صالح یمرلی، همان، ۱۶.

^{۱۵} اداره استعلامات و امور کمیسیون‌ها، «اداره کل حقوقی قوه قضاییه»، ۱۳۹۷/۱۱/۱۰، <https://edarehoquqy.eadl.ir/%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9%D9%87-%D9%86%D8%B8%D8%B1%DB%8C%D8%A7%D8%AA/articleType/ArticleView/articleId/2259> (تاریخ دسترسی ۱۴۰۰/۰۸/۲۹).

در حالی که مجلس شورای اسلامی در ماده‌ی ۲۳ طرح اولیه‌ی قانون اصلاحی صدور چک «خسارت تأخیر تأدیه» را تصویب نموده بود، شورای نگهبان خسارت یاد شده را مغایر با شرع دانست و لذا در جهت رفع ایراد کمیسیون حقوقی و قضایی مجلس، اقدام به حذف عبارت خسارت تأخیر تأدیه از ماده‌ی مذکور کرد. به هر روی، در مواردی که دارنده به طور مستقیم از طریق واحد اجرای احکام مدنی اقدام به مطالبه‌ی وجه چک می‌نماید، نمی‌تواند از طریق واحد اجرای احکام دادگاه خسارت تأخیر تأدیه را نیز مطالبه نماید. در صورتی که چنین خسارتی طبق ماده‌ی ۵۲۲ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب و قانون استفساریه تبصره الحاقی به ماده‌ی ۲ قانون اصلاح موادی از قانون صدور چک مصوب ۱۳۷۶/۳/۱۰ مجمع تشخیص مصلحت نظام قابل مطالبه است. بنابراین دارنده می‌تواند دادخواست مستقل خود را جهت مطالبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه چک‌های منتهی به گواهی عدم پرداخت به محاکم تقدیم نماید.

۱-۴- خسارت تأخیر تأدیه

تا قبل از تصویب قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵، به هیچ عنوان امکان مطالبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه برای چک وجود نداشت. تا این که در نهایت در ماده‌ی ۱۳ همین قانون، قانون‌گذار مطالبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه را تحت شرایطی مجاز شمرده بود. اما در سال ۱۳۷۲ و با تصویب قانون اصلاحی صدور چک، خسارت معنوی و خسارت تأخیر تأدیه، بنا به نظر شورای نگهبان مبنی بر شرعی نبودن خسارت تأخیر تأدیه^{۱۶}، از ماده‌ی مزبور حذف شد و عبارت کلی «خسارت وارده به دارنده» جایگزین آن شد. در نهایت قانون‌گذار در ۱۳۷۶/۳/۱۰، با الحاق یک تبصره به ماده‌ی ۲ قانون صدور چک امکان مطالبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه را برای دارنده‌ی چک برگشتی فراهم آورد.

در راستای اختلاف‌نظرهایی که راجع به این تبصره‌ی الحاقی ایجاد شد، در سال ۱۳۷۷ به موجب ماده واحده‌ی قانون استفساریه، امکان مطالبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه بر مبنای نرخ تورم اعلامی از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران رسماً اعلام شد. طبق این ماده، «منظور از عبارت "کلیه‌ی خسارات و هزینه‌های لازم از قبیل هزینه‌های دادرسی...» مذکور در تبصره‌ی الحاقی به ماده‌ی ۲ قانون اصلاح موادی از قانون صدور چک مصوب ۱۳۷۶ مجمع تشخیص مصلحت نظام، خسارات تأخیر تأدیه بر مبنای نرخ تورم از تاریخ چک تا زمان وصول آن

^{۱۶} نظریه‌های شماره‌ی ۹۴۹۹ مورخ ۱۳۶۲/۸/۲۵، شماره ۳۸۴۵ مورخ ۱۳۶۴/۴/۱۲، شماره‌ی ۳۳۷۸ مورخ ۱۳۶۷/۱۰/۱۴، شماره‌ی ۷۶/۲۱/۵۲۱ مورخ ۱۳۷۶/۳/۱۰.

که توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اعلام شده و هزینه‌ی دادرسی و حق‌الوکاله براساس تعرفه‌های قانونی می‌باشد».

در پرتوی این تبصره‌ی الحاقی، در ماده‌ی ۱۲ قانون صدور چک مصوب ۱۳۸۲ نیز جبران خسارت دارنده‌ی چک، از جمله جبران خسارت تأخیر تأدیه از تاریخ ارائه‌ی چک به بانک مورد تصریح مقنن قرار گرفت. این در حالی است که بنا بر مصوبه‌ی مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۷۶ ملاک محاسبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه، تاریخ مندرج در چک می‌باشد و لزوماً تاریخ مندرج چک و تاریخ ارائه‌ی آن به بانک بر هم منطبق نمی‌باشند.^{۱۷} در نهایت ماده‌ی ۱۲ قانون صدور چک اصلاحی ۹۷ به پرداخت خسارت تأخیر تأدیه اشاره کرده است. طبق این ماده مبدأ محاسبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه، تاریخ ارائه‌ی چک به بانک می‌باشد. تبصره‌ی ماده‌ی مرقوم نیز مقرر نموده که، «میزان خسارت و نحوه‌ی احتساب آن بر مبنای قانون الحاق یک تبصره به ماده‌ی ۲ قانون اصلاح موادی

از قانون صدور چک مصوب ۱۳۷۶/۳/۱۰ مجمع تشخیص مصلحت نظام خواهد بود».

بنابراین همان‌طور که مشاهده می‌شود، در بین مقررات دوگانگی وجود دارد و این امر موجب تشتت آراء شده است.

شعبه‌ی ۳۷ و ۳۱ دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران در خصوص مبدأ محاسبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه‌ی وجه چک، آرای مختلفی صادر نموده‌اند. به‌گونه‌ای که شعبه‌ی ۳۱، مبدأ خسارت تأخیر تأدیه را سررسید چک و شعبه‌ی ۳۷، تاریخ مطالبه و ارائه به بانک یعنی همان تاریخ صدور گواهی عدم پرداخت می‌داند. در نهایت موضوع برای حل اختلاف به هیئت عمومی دیوان عالی کشور ارسال شد و منجر به صدور رأی وحدت رویه گشت.

استدلال نماینده‌ی دادستان بر مبنای سند تجاری بودن چک استوار است. بدین صورت که؛ خصوصیت ذاتی چک چنین ایجاب می‌کند که به محض صدور، اوصاف تجاری پیدا کند و از مزایای قانون تجارت استفاده نماید که یکی از این مزایا استفاده از تاریخ چک می‌باشد. همچنین از آنجایی که تبصره‌ی الحاقی (۷۶/۳/۱۰) به ماده‌ی ۲ و قانون استفساریه‌ی این تبصره مصوب ۷۷/۹/۲۱ مجمع تشخیص مصلحت نظام، از جمله مقرراتی هستند که به طور خاص راجع به چک وضع شده‌اند و از طرف دیگر وفق نظریه‌ی شورای نگهبان، مصوبات

^{۱۷} مینا صدیقی‌فر، «ضمات اجراهای کیفری و مدنی در قانون صدور چک»، فصلنامه تعالی حقوق ۱۰ (۱۳۹۰)، ۸۶-۸۵.

مجلس نمی‌تواند ناسخ مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام باشد، بنابراین نظر شعبه‌ی ۳۱ دادگاه تجدیدنظر استان که مبدأ محاسبه‌ی خسارت تأخیر تأدیه را از تاریخ مندرج در چک (نه تاریخ مطالبه) دانسته است، مطابق با موازین قانونی شناسایی می‌شود.^{۱۸}

۲- ضمانت اجرای کیفری و تأثیر قانون اصلاحی بر آن

قانون اصلاحی مقررات راجع به جنبه‌ی کیفری چک را نسخ نکرده است، لکن با توجه به تغییرات صورت گرفته، در برخی از موارد تحولاتی ایجاد کرده که با بیان جنبه‌ی کیفری، به بررسی تغییرات مربوط به آن‌ها نیز خواهیم پرداخت.

۲-۱- موارد دارای جنبه‌ی کیفری

با عنایت به مواد ۳ و ۱۰ و ۱۴ قانون صدور چک، مواردی که دارای ضمانت اجرای کیفری می‌باشد و صادرکنندگان آن‌ها مشمول مجازات ماده‌ی ۷ می‌شوند، عبارت اند از:

۱) موارد مذکور در ماده‌ی ۳، یعنی صدور چک بلامحل، چک خالی شده از محل، دستور عدم پرداخت چک و صدور چک به گونه‌ای که بانک محال‌علیه به عللی از قبیل قلم خوردگی، عدم مطابقت امضاء، اختلاف در مندرجات و... از پرداخت وجه چک خودداری کند.

۲) مورد ماده‌ی ۱۰، یعنی صدور چک از حساب مسدود با علم به مسدود بودن، که در این صورت صادرکننده به حداکثر مجازات مندرج در ماده‌ی ۷ محکوم می‌گردد.

۳) موارد مشمول ماده‌ی ۱۴، یعنی صدور دستور عدم پرداخت چک با ادعای این که چک مفقود یا سرقت یا جعل گشته و یا از طریق کلاهبرداری یا خیانت در امانت یا جرایم دیگری تحصیل شده است و دستوردهنده نتواند ادعای خود را اثبات نماید.

موارد سه‌گانه‌ی بالا هم‌چنان در مقررات اصلاحی نیز حفظ شده است و جنبه‌ی اول و دوم در قانون جدید نیز مصداق دارد، لکن با توجه به تغییرات صورت گرفته در تشریفات صدور و لزوم ثبت چک در سامانه‌ی صیاد، مورد

^{۱۸} «روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران»، ۱/۰۴/۱۴۰۰، www.rrk.ir/Laws/ShowLaw.aspx?Code=23552، (تاریخ دسترسی ۳۰/۰۸/۱۴۰۰).

سوم در جایی که دستور پرداخت با ادعای چک مفقود یا سرقت یا جعل شده صادر می‌گردد، دیگر مصداق نخواهد داشت. چرا که طبق ماده‌ی ۲۱ مکرر قانون صدور چک اصلاحی، «صدور هر برگه چک مستلزم ثبت هویت دارنده، مبلغ و تاریخ مندرج در چک برای شناسه یکتای چک توسط صادرکننده بوده و امکان انتقال چک به شخص دیگر توسط دارنده تا قبل از تسویه‌ی آن، با ثبت هویت شخص جدید برای همان شناسه‌ی یکتا امکان‌پذیر است». بنابراین با ثبت اطلاعات هویتی دارنده در سامانه‌ی صیاد، عملاً امکان ادعای چک سرقت‌شده، جعل‌شده و مفقودشده طبق قانون جدید منتفی است، و حتی با طرح چنین ادعایی به راحتی می‌توان صحت یا عدم صحت آن را سنجید. چرا که اعتبار صرفاً با برگه‌ی فیزیکی چک نبوده و آنچه که در سامانه به ثبت رسیده است، ملاک عمل بانک‌ها می‌باشد.

۲-۲- موارد فاقد جنبه‌ی کیفری

(۱) موارد مذکور در ماده‌ی ۱۳ قانون صدور چک، که عبارتند از؛ چک سفید امضاء، چک به عنوان تضمین معامله و تضمین اجرای تعهد، چک بدون تاریخ، چک مشروط و چک وعده‌دار.

(۲) مواردی که چک فی‌المنفسه قابل تعقیب کیفری می‌باشد، لکن به علل قانونی وصف کیفری را از دست می‌دهد. این موارد که در ماده‌ی ۱۱، بیان شده‌اند از این قرارند؛ عدم رعایت مهلت ۶ ماهه برای مراجعه به بانک و اخذ گواهی عدم پرداخت، عدم رعایت مهلت ۶ ماهه‌ی شکایت کیفری پس از اخذ گواهی عدم پرداخت بانک، و انتقال ارادی چک پس از برگشت چک و قبل از شکایت کیفری که در این صورت انتقال‌گیرنده حق شکایت کیفری را نخواهد داشت.

(۳) برابر با ماده‌ی ۷ قانون صدور چک، مجازات‌های مذکور شامل مواردی که ثابت شود چک‌های بلامحل بابت معاملات نامشروع و بهره‌ی ربوی صادر شده، نیست. در این‌گونه موارد در صورت طرح شکایت کیفری، دادسرا قرار منع تعقیب صادر می‌نماید.^{۱۹}

مقررات اصلاحی بدون تغییر یافتن، هم‌چنان در موارد دو و سه دارای مصداق هستند. لکن در مورد اول باید گفت که تغییرات صورت گرفته منجر به خروج موضوعی صدور چک سفیدامضاء و بدون تاریخ از مقررات قانون صدور چک شده است. چرا که ماده‌ی ۲۱ مکرر، صدور هر برگه چک را مستلزم ثبت هویت دارنده، مبلغ و تاریخ

^{۱۹} ابراهیم عبدی پورفرد، پیشین، ۲۷۶-۲۷۷.

مندرج در چک در سامانه‌ی صیاد دانسته است و تا زمانی که چنین اطلاعاتی در سامانه به ثبت نرسیده باشد، امکان اجازه‌ی صدور به صادرکننده داده نخواهد شد و فرض صدور چک به صورت سفیدامضاء و بدون تاریخ طبق مقررات جدید منتفی شده است. هم‌چنین مقررات اصلاحی سازوکار مناسی را جهت نظارت بر صدور چک وعده‌دار فراهم نموده است. طبق قانون سابق ممکن بود به دنبال عدم امکان اثبات صدور چک به صورت وعده‌دار از سوی صادرکننده، دادگاه حکم به صدور چک بی‌محل، که واجد وصف کیفری بود، می‌داد و از این رو بر آمار زندانیان صادرکننده‌ی چک بی‌محل افزوده می‌شد، لکن با تغییرات صورت گرفته در قانون اصلاحی و لزوم ثبت عملیات صدور در سامانه‌ی صیاد، اثبات وعده‌دار بودن چک با سهولت بیشتری همراه گشته و از آنجایی که تاریخ ثبت و تاریخ صدور در سامانه درج می‌گردد، صادرکننده می‌تواند با اثبات وعده‌دار بودن چک، وصف کیفری را از آن بزدايد.

۲-۳- مجازات صدور چک پرداخت‌نشده

ماده‌ی ۷ قانون صدور چک اصلاحی، مجازات صدور چک فاقد محل را حسب مبلغ چک، متفاوت اعلام کرده است. اگر مبلغ چک کمتر از ده میلیون ریال باشد، مجازات حبس تا ۶ ماه و اگر از ده میلیون ریال تا پنجاه میلیون ریال باشد، مجازات حبس از ۶ ماه تا ۱ سال و در صورتی که مبلغ چک از پنجاه میلیون ریال بیشتر باشد، مجازات حبس از ۱ سال تا ۲ سال و ممنوعیت از داشتن دسته چک که به مدت دو سال ذکر شده است. ولی این مقرر به موجب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۹۹ تغییر یافته است. مطابق تبصره‌ی ماده‌ی ۱۱ این قانون، که به ماده‌ی ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ الحاق شده است، «حداقل و حداکثر مجازات‌های حبس تعزیری درجه‌ی چهار تا درجه‌ی هشت مقرر در قانون برای جرایم قابل گذشت به نصف تقلیل می‌یابد». از آنجایی که مجازات حبس شش ماه تا دو سال، درجه‌ی شش و هفت محسوب می‌شود، مشمول این مقرر می‌گردد. بنابراین مجازات صدور چک بلامحلی که مبلغ آن کمتر از ده میلیون ریال باشد، حبس تا ۳ ماه است و اگر وجه مندرج در آن از ده میلیون ریال تا پنجاه میلیون ریال باشد، مجازات حبس از ۳ ماه تا ۶ ماه است و اگر بیشتر از پنجاه میلیون ریال باشد، مجازات آن حبس ۶ ماه تا ۱ سال می‌باشد.

۲-۴- جرم‌انگاری دریافت دسته چک غیرمتناسب با اوضاع مالی و اعتباری

مطابق مقررات قانون اصلاحی، بانک‌ها برای ارائه‌ی دسته چک به مشتریان باید براساس گزارشات دریافتی از سامانه‌های مذکور در قانون، سقف اعتبار مجاز متقاضی را تعیین کرده و متناسب با آن اقدام به تخصیص دسته چک نمایند. برابر با تبصره‌ی ۳ ماده‌ی ۶ قانون صدور چک (الحاقی ۹۷)، «هر شخصی که با توسل به وسایل متقلبانه مبادرت به دریافت دسته چکی غیر متناسب با اوضاع مالی و اعتباری خود نموده یا دریافت آن توسط دیگری را تسهیل نماید، به مدت سه سال از دریافت دسته چک، صدور چک جدید و استفاده از چک موردی محروم و به جزای نقدی درجه‌ی پنج قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود و در صورتی که عمل ارتكابی منطبق با عنوان مجرمانه‌ی دیگری با مجازات شدیدتر باشد، مرتکب به مجازات آن جرم محکوم می‌گردد». مقصود قانون‌گذار از عبارت «اوضاع مالی و اعتباری»، اوضاع زمان دریافت دسته‌چک بوده که تشخیص آن با مرجع صالح است.^{۲۰}

با عنایت به هدف قانون‌گذار از تصویب مقررات اصلاحی که همان، پیش‌گیری از صدور چک و حمایت حداکثری از دارنده‌ی چک می‌باشد، منطقی است که سازوکاری ترتیب داده شود تا اشخاص فاقد اعتبار نتوانند به راحتی به دسته چک دست یابند. لذا در صورتی که شخصی با توسل به شیوه‌های متقلبانه، که حاکی از سونیت او در بردن مال غیر با استفاده از چک است، دسته چک دریافت کند، به مجازات مقرر قانونی محکوم می‌گردد.^{۲۱}

۳- ضمانت اجرای بانکی

ماده‌ی ۵ مکرر قانون صدور چک، که از ابداعات قانون‌گذار در اصلاحات سال ۹۷ می‌باشد، ضمانت‌اجراهایی را برای صادرکننده‌ی چک بی‌محل مقرر کرده است. در واقع قانون‌گذار در این ماده مقررات متعددی اعم از لزوم ثبت مراتب عدم پرداخت در سامانه‌ی بانک مرکزی، اعلام مراتب به کلیه‌ی بانک‌ها و اعمال توقیف و مسدود شدن حساب‌های صادرکننده ظرف بیست و چهار ساعت، استثنا شدن بنگاه‌های اقتصادی از این حکم (تبصره ۱)، اعمال محرومیت‌ها نسبت به نماینده‌ی صاحب حساب (تبصره ۲)، موارد رفع سواثر از چک (تبصره ۳) و مسئولیت بانک‌ها و مؤسسات (تبصره ۵) اشاره کرده است. در حالی که شایسته بود با توجه به اهمیت موضوعات،

^{۲۰} سید حمیدرضا جلالی، پیشین، ۵۷.

^{۲۱} علی فتوحی‌راد، پیشین، ۷۳.

هر یک از مقررات مورد اشاره طی مواد جداگانه‌ای بیان می‌شود.^{۲۲} به هر روی در این قسمت قصد داریم ضمانت‌اجراهای موجود در این ماده را بررسی کنیم.

طبق ماده‌ی ۵ مکرر، بعد از گذشت ۲۴ ساعت از ثبت غیرقابل پرداخت بودن یا کسری مبلغ چک در سامانه‌ی یکپارچه بانک مرکزی، تا هنگام رفع سواثر از چک، بانک‌ها مکلفند یکسری اقداماتی را نسبت به صاحب حساب اعمال کنند. از جمله این اقدامات باید به «عدم افتتاح هرگونه حساب و صدور کارت بانکی جدید»، «مسدود کردن وجوه کلیه‌ی حساب‌ها و کارت‌های بانکی و هر مبلغ متعلق به صادرکننده که تحت هر عنوان نزد بانک یا مؤسسه‌ی اعتباری دارد به میزان کسری مبلغ چک به ترتیب اعلامی از سوی بانک مرکزی»، «عدم پرداخت هرگونه تسهیلات بانکی یا صدور ضمانت‌نامه‌های ارزی یا ریالی» و «عدم گشایش اعتبار اسنادی ارزی یا ریالی» اشاره نمود. گفتنی است که محرومیت‌های مذکور نسبت به صاحب حساب اعمال می‌شود، لکن طبق تبصره ۲ ماده‌ی ۵ مکرر، در صورتی که چک به وکالت یا نمایندگی از طرف صاحب حساب، اعم از شخص حقیقی یا حقوقی صادر گردد، اقدامات موضوع این ماده علاوه بر صاحب حساب در مورد وکیل یا نماینده نیز اعمال می‌شود. باید توجه داشت که موضوع این تبصره متفاوت از ماده‌ی ۱۹ قانون صدور چک، که در آن امضاکننده و صاحب حساب هر دو دارای مسئولیت تضامنی در بازپرداخت وجه چک هستند، می‌باشد. به تعبیر دیگر موضوع ماده‌ی ۱۹، مسئولیت تضامنی صاحب حساب و امضاکننده در بازپرداخت وجه چک است، حال آن‌که تبصره ۲ ماده‌ی ۵ مکرر در خصوص اعمال محرومیت‌های مذکور نسبت به این افراد صحبت می‌کند. بنابراین اگر مدیرعامل شرکتی چک بلامحل صادر نماید، محرومیت‌های مذکور نسبت به مدیرعامل یا صاحب امضای مجاز شرکت نیز اعمال می‌گردد. مگر این‌که وکیل یا نماینده در مرجع قضایی صالح ثابت کند که عدم پرداخت مستند به عمل صاحب حساب یا وکیل یا نماینده‌ی بعدی او بوده است. در چنین شرایطی بانک‌ها مکلفند به هنگام صدور گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت، مشخصات نماینده را نیز در گواهی‌نامه‌ی مذکور درج کنند.

نکته‌ی دیگر در این خصوص این است که، طبق تبصره‌ی بند ۳ ماده‌ی ۱۹ دستورالعمل حساب جاری، «اعمال محرومیت‌های مربوط به صدور دسته چک برای امضاکننده‌ی چک، مدیرعامل و اعضای هیئت‌مدیره‌ی شخص حقوقی و شخص حقیقی نماینده‌ی اشخاص حقوقی هیئت‌مدیره موضوع این تبصره، صرفاً تا پایان تصدی سمت آنان» اعمال می‌شود. اما در حال حاضر طبق قانون صدور چک اصلاحی، فقط شخصی که چک را امضاء نموده

است تا زمان رفع سواثر از چک مشمول محرومیت‌های مذکور در ماده‌ی ۵ مکرر قرار می‌گیرد. مثلاً اگر در شرکتی پنج نفر به عنوان صاحب امضای مجاز وجود داشته باشند و تنها دو تن از آنان چک را امضاء کرده باشند و چک مذکور برگشت بخورد، محرومیت‌ها صرفاً نسبت به همان دو نفر اعمال می‌گردد. ضمن این‌که پایان محرومیت‌ها دیگر ارتباطی به پایان تصدی آنان در شرکت ندارد و اعمال آن تا زمان رفع سواثر از چک ادامه پیدا خواهد کرد.

حال به بررسی هر کدام از محرومیت‌های مذکور در ماده‌ی ۵ مکرر می‌پردازیم. این موارد عبارت است از:

۳-۱- عدم افتتاح هرگونه حساب و صدور کارت بانکی جدید

طبق بند الف ماده‌ی ۵ مکرر قانون اخیرالذکر، پس از سپری شدن بیست و چهار ساعت از زمان ثبت غیر قابل پرداخت بودن چک در سامانه، کلیه‌ی بانک‌ها وظیفه دارند تا از افتتاح هرگونه حساب و صدور کارت بانکی جدید برای صادرکننده خودداری کنند. با توجه به اطلاق این بند، عدم افتتاح حساب هم شامل حساب مشترک و هم حساب انفرادی، از هر نوعی اعم از قرض‌الحسنه و سپرده‌گذاری می‌گردد. همین تفسیر در خصوص کارت‌های بانکی نیز صدق می‌کند و با توجه به این اطلاق می‌توان گفت که کلیه‌ی کارت‌های بانکی، اعم از کارت‌های بدهی و کارت‌های اعتباری را در بر می‌گیرد.

۳-۲- مسدود نمودن وجوه کلیه‌ی حساب‌ها و کارت‌های بانکی و هر مبلغ متعلق به صادرکننده

قبل از اصلاح قانون صدور چک، تأمین خواسته از دیگر راهکارهای قانونی جهت حفظ حقوق دارنده‌ی چک‌های منتهی شده به گواهی عدم پرداخت بود که هدف از آن حفظ کردن و در امنیت قرار دادن خواسته بود. یعنی این حق برای خواهان ایجاد می‌شد که ابتدائاً با گرفتن تأمین خواسته و اجرای آن، خواسته‌ی خود را بازداشت کرده و آن را در امنیت قرار بدهد، به نحوی که خوانده نه توانایی نقل و انتقال آن را داشته، نه بتواند جابه‌جا یا مخفی نماید و حتی با این کار، آن را از دسترس سایر بستانکاران خوانده نیز خارج کند.^{۳۳} لکن اخذ قرار تأمین خواسته مستلزم تقدیم درخواست به دادگاه صالح بوده و در صورت طرح این درخواست قبل از

^{۳۳} عبدالله شمس، آیین دادرسی مدنی دوره بنیادین ج سوم (تهران: دراک، ۱۳۹۱)، ۱۱۵.

اقامه‌ی دعوا، دعوی‌ی مذکور باید در موعد ۱۰ روز پس از تاریخ صدور قرار تأمین خواسته طرح گردد. حال طبق مقررات اصلاحی قانون‌گذار در بند ب ماده‌ی ۵ مکرر قانون اصلاحی، بدون نیاز به طرح چنین درخواست و اقامه‌ی دعوی‌ی، بانک را مکلف به «مسدود سازی وجوه کلیه‌ی حساب‌ها و کارت‌های بانکی و هر مبلغی متعلق به صادرکننده که با هر عنوان نزد بانک یا مؤسسه‌ی اعتباری دارد، به میزان کسری مبلغ چک به ترتیب اعلامی از سوی بانک مرکزی» تا هنگام رفع سواثر از چک کرده است.^{۲۴} به موجب مصوبه‌ی هیأت عامل بانک مرکزی مورخ ۱۴۰۰/۱/۱۸ ترتیبات انسداد وجوه حساب‌ها و کارت‌های بانکی متعلق به صادرکننده‌ی چک برگشتی نزد بانک یا مؤسسه‌ی اعتباری به میزان کسری مبلغ چک بدین صورت است که؛ در وهله‌ی اول، در خصوص نحوه‌ی انتخاب بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی، اولویت به ترتیب با بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی خواهد بود که مجموع موجودی حساب‌های سپرده‌ی متناظر (ریالی یا ارزی) صادرکننده‌ی چک نزد آن‌ها، بالاترین رقم باشد. گام بعدی در خصوص نحوه‌ی انتخاب حساب‌های سپرده است که، الویت به ترتیب با حساب‌های سپرده‌ی سرمایه‌گذاری کوتاه مدت، سپرده‌ی سرمایه‌گذاری بلند مدت، سپرده‌ی قرض‌الحسنه‌ی پس‌انداز و سپرده‌ی قرض‌الحسنه‌ی جاری صادرکننده‌ی چک خواهد بود. در مورد حساب‌های مشترک نیز، نحوه‌ی اقدام به شرح مذکور و بر مبنای سهم‌الشرکه‌ی صادرکننده در حساب‌های مشترک می‌باشد.^{۲۵}

۳-۳ - عدم پرداخت هرگونه تسهیلات بانکی یا صدور ضمانت‌نامه‌های ارزی یا ریالی

طبق این بند پس از سپری شدن ۲۴ ساعت از زمان ثبت غیرقابل پرداخت بودن چک، بانک‌ها موظفند از پرداخت هرگونه تسهیلات بانکی یا صدور ضمانت‌نامه‌های ارزی یا ریالی به شخصی که چک او برگشت خورده است، خودداری به عمل آورند.

تسهیلات بانکی اعم از قرض‌الحسنه، قراردادهای مبادله‌ای (فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، جعاله، سلف، خرید دین) و قراردادهای مشارکتی (مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه، مساقات)

^{۲۴} ربیعا اسکینی، صالح یمرلی، پیشین، ۲۲.

^{۲۵} «بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران»، ۱۴۰۰/۰۱/۱۸ <http://cbi.ir/showitem/21624.aspx> (تاریخ دسترسی

می‌باشد^{۲۶} و قدر مسلم آن است که از زمان ثبت غیرقابل پرداخت بودن چک در سامانه، بانک‌ها و مؤسسات اعتباری حق انعقاد هیچ‌گونه از این عقود را با صادرکننده‌ی چک برگشتی ندارند.^{۲۷}

۳-۴- عدم گشایش اعتبار اسنادی ارزی یا ریالی

اعتبارات اسنادی شیوه‌ای برای تأمین مالی و پرداخت ثمن در تجارت به شمار می‌آید. در ساده‌ترین حالت خریدار کالا به بانک مراجعه نموده و گشایش اعتبار اسنادی به اندازه‌ی ثمن معامله را تقاضا می‌نماید. بانک گشاینده‌ی اعتبار نیز متعهد می‌گردد که در صورت دریافت اسناد معامله (که جزئیات آن در اعتبارنامه مشخص می‌شود)، مبلغ مقرر در اعتبارنامه را به فروشنده (ذینفع اعتبار) بپردازد.^{۲۸} طبق بند د ماده‌ی ۵ مکرر، بانک بعد از بیست و چهار ساعت از زمان ثبت غیرقابل پرداخت بودن چک، اجازه‌ی گشایش هیچ‌گونه اعتبار اسنادی را برای صادرکننده چک برگشتی نخواهد داشت.

نتیجه‌گیری

قانون‌گذار در سال ۹۷ در راستای تسهیل وصول وجه چک و جلوگیری از صدور چک‌های پرداخت‌نشده، اقدام به اصلاح قانون صدور چک نمود. یکی از مهم‌ترین اصلاحات صورت گرفته بر این سند تجاری، ضمانت‌اجراهای قانونی آن می‌باشد. از جمله‌ی این ضمانت‌اجراها، اجراییه‌ی مستقیم دادگستری موضوع ماده‌ی ۲۳ قانون صدور چک است، که به موجب آن دارنده بدون نیاز به رسیدگی ترافعی می‌توان از طریق واحد اجرای احکام مدنی، با ارائه‌ی گواهی‌نامه‌ی عدم پرداخت و با رعایت سایر شرایط، خواستار صدور اجراییه شود.

هم‌چنین ماده‌ی ۵ قانون اخیرالذکر به پیش‌بینی محدودیت‌هایی نسبت به صادرکنندگان چک بی‌محل پرداخته که بعد از سپری شدن ۲۳ ساعت از ثبت غیرقابل پرداخت بودن چک در سامانه‌ی صیاد، تا هنگام رفع سواثر از آن، این محدودیت‌ها نسبت به وی اعمال می‌شود. این محرومیت‌ها که شامل عدم افتتاح هرگونه حساب و صدور

^{۲۶} عباس موسویان، «ارزیابی قراردادها و شیوه‌های اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا»، نشریه اقتصاد اسلامی ۱۹ (۱۳۸۴)، ۴۸-۵۱.

^{۲۷} سید حمیدرضا جلالی، پیشین، ۶۸.

^{۲۸} مصطفی‌السان، حقوق پرداخت‌های بانکی (تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۹۰)، ۳۹-۳۸.

کارت بانکی جدید، مسدود نمودن وجوه کلیه حساب‌ها، عدم پرداخت هرگونه تسهیلات و عدم گشایش اعتبار اسنادی می‌باشد، در نوع خود برای صادرکننده و صاحب حساب بسیار سنگین بوده و با هدف پیشگیری از صدور چک پرداخت‌نشده با روشی غیرکیفری، از سوی قانون‌گذار وضع شده است.

علاوه بر این مواد، قانون‌گذار در مقررات اصلاحی ۹۷، یک ضمانت‌اجرا به سایر ضمانت‌اجراهای موجود و مرتبط با چک افزوده و برای جلوگیری از دریافت دسته چک غیرمتناسب با اوضاع مالی و اعتباری اشخاص در تبصره‌ی ۳ ماده‌ی ۶ مکرر قانون صدور چک به جرم‌انگاری پرداخته است.

افزون بر موارد مذکور که دلالت بر تقنین ضمانت‌اجراهای جدید می‌نماید، قانون‌گذار در یک سری از موارد با اصلاح قانون صدور چک، بر سایر موارد اثراتی را به طور غیرمستقیم برجای گذاشته است. از جمله‌ی این موارد می‌توان به ماده‌ی ۲۱ مکرر قانون صدور چک اشاره نمود که به موجب آن، مفهوم دارنده دستخوش تحولاتی شده و صرفاً شخصی به عنوان دارنده شناخته می‌شود که نام وی در سامانه‌ی صیاد ثبت شده باشد. این مسئله بر ماده‌ی ۱۸۹ آیین‌نامه‌ی اجرای مفاد اسناد رسمی تأثیر گذاشته و تنها شخصی می‌تواند درخواست صدور اجراییه‌ی ثبتی نماید که نام وی در سامانه‌ی صیاد به ثبت رسیده باشد. همچنین ثبت مبلغ و تاریخ در سامانه از دیگر موارد الزامی جهت درج می‌باشد و با این اقدام، امکان صدور چک سفیدامضاء و بدون تاریخ از صادرکننده سلب گشته و با توجه به موجود بودن اطلاعات هویتی صادرکننده و دارنده در سامانه و عدم اکتفا به برگه‌ی فیزیکی چک، جنبه‌های کیفری هم‌چون جعل، سرقت و مفقودی آن، سالبه به انتفای موضوع گشته است.

منابع

(۱) کتب و مقالات

(۱) اسکینی، ربیعا. حقوق تجارت (برات، سفته، قبض‌انبار، اسناد در وجه حامل و چک). چاپ سی‌ام (ویراست دوم). تهران: سمت، ۱۴۰۰.

(۲) اسکینی، ربیعا، یمرلی، صالح. «نوآوری‌های قانون اصلاح صدور چک مصوب ۱۳۹۷؛ گامی به پس یا گامی به پیش». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۰ (۱۴۰۰): ۲۸-۷.

(۳) السان، مصطفی. حقوق پرداخت‌های بانکی. چاپ اول. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۹۰.

- ۴) جلالی، سیدمحمدرضا. «تحولات ضمانت‌اجراهای پیش‌بینی شده در قانون اصلاحی صدور چک ۱۳۹۷».
پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۸.
- ۵) ستوده‌تهرانی، حسن. حقوق تجارت ج ۳. چاپ یازدهم. تهران: مؤسسه انتشارات دادگستر، ۱۳۸۶.
- ۶) شمس، عبدالله. آیین دادرسی مدنی دوره بنیادین ج ۳. تهران: دراک، ۱۳۹۱.
- ۷) صدیقی‌فر، مینا. «ضمانت‌اجراهای کیفری و مدنی در قانون صدور چک». فصلنامه تعالی حقوق ۱۰ (۱۳۹۰):
۷۹-۹۰.
- ۸) عبدی‌پورفرد، ابراهیم. حقوق تجارت ج ۳ اسناد تجاری. چاپ دوم. تهران: مجد، ۱۳۹۵.
- ۹) فتوحی‌راد، علی. «حقوق دارنده چک و نوآوری‌های قانون اصلاحی صدور چک». فصلنامه وکیل مدافع ۹
(۱۳۹۸): ۶۳-۸۸.
- ۱۰) موسویان، سیدعباس. «ارزیابی قراردادهای و شیوه‌های اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا». مجله اقتصاد
اسلامی ۱۹ (۱۳۸۴): ۴۵-۷۰.

۲) سایت‌ها

- ۱) «اداره حقوقی قوه قضاییه»، تاریخ دسترسی ۱۴۰۰/۰۸/۲۹
<https://edarehoquqy.eadl.ir/%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9%D9%87-%D9%86%D8%B8%D8%B1%DB%8C%D8%A7%D8%AA/articleType/ArticleView/articleId/2259>
- ۲) «بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران»، تاریخ دسترسی ۱۴۰۰/۰۹/۱۱
<http://cbi.ir/showitem/21624.aspx>
- ۳) «روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران»، تاریخ دسترسی ۱۴۰۰/۰۸/۳۰
www.rrk.ir/Laws/ShowLaw.aspx?Code=23552